I J R S S I S, Spl Issue (IV), March-2022 :276-280
A Double-Blind Peer Reviewed Journal
OPEN ACCES
e-ISSN 2347 – 8268 & 2347-8209 (P)
Original Article
Reg. No. : MH-NGP/0000167
INTERNATIONAL JOURNAL OF RESEARCHES IN SOCIAL SCIENCE AND INFORMATION STUDIES
© VMS RESEARCH FOUNDATIONwww.ijrssis.in

करोना काळाचा ग्रामीण भागातील आर्थिकव्यवस्थेवर होणाऱ्या परीणामाचे अध्ययन

डॉ. विजया एन. कन्नाके
गृहअर्थशास्त्र विभाग प्रमुख
जे. एम. पटेल महाविद्यालय, भंडारा

ब्उउनदपबंजमक रू२०७०२७२०२२	त्मअपेपवद रू १५७०३७२०२२ ।बबमचजमक रू२५७०३७२०२२	च्नइसपेीमकरू ०१७०४७२०२२

सारांश :
करोनाकाळात गरीबांना त्रास सहन करावा लागला. ग्रामीण भागात रोगाचे प्रमाण हे कमी आढळले. परंतु लॉकडाउन मुळे जनसामान्यांना आर्थिक झळ सहन करावी लागली. करोना काळात रोगापासून बचाव देखिल करणे आवश्यक होते व पैश्याअभावी जीवन जगणे अशक्य होते. अश्या द्विधा मनस्थीतीत जनता होरपळली जात होती.दोन वेळच्या जेवना अभावाने मरावे की करोनाच्या संसर्गाने मरावे असा प्रश्न ग्रामीण भागात असलेला आढळला. करोना काळात ग्रामीण भागातील आर्थिकव्यवस्था फारच बिकट असल्याची आढळले. शेतातील कामाकरीता मजूरवर्ग मिळत नसल्याने घरीच सर्वांना कामे पार पाडावी लागली.पीक भरपूर झाले असूनही दळणवळणाच्या साधनांच्या अभावी मालाचा नाश होवू नये याकरीता कमी भावात माल विकणे भाग पडले व तोटा सहन करावे लागल्याचे आढळले.बाजारपेठांच्या टाळेबंदीमुळे शेतकरी वर्गाला नफ्यापासून वंचित राहावे लागले. संशोधनावरून असा निष्कर्ष काढण्यात आला की, भारतीय कृषीप्रधान संस्कृती असूनही तीचा ऱ्हास होतांना आढळत आहे.१ ते ५ एकर शेती असणाऱ्या शेतकरी वर्गाला जास्तीत जास्त या करोनामुळे फटका बसल्याचे आढळले. सरकारी योजनांचा फायदा मिळाला नाही.तसेच टाळेबंदी मुळे कर्ज घेण्याची सोय राहिली नाही शिवाय उत्पन्नापासून नफा देखिल प्राप्त न झाल्याने अन्नदात्यालाच अन्नापासून वंचित राहणे भाग पडल्याचे आढळले.बरेच शेतकरी शेती करण्याऐवजी मजूरी करणे किंवा शहरात इतर कामे करण्याकडचा कल वाढत असल्याचे आढळले.सरकारने या व्यवसायाकडे देशाचा आर्थिक कणा मजबुत करण्याच्या दृष्टिकोणातुन महत्व देणे गरजेचे आहे.तरच भारताची आर्थिक परीस्थिती सुधारू शकेल.

बीजशब्द : करोना महामारी,ग्रामीण भाग,आर्थिक व्यवस्था,परीणाम .

प्रस्तावना:
भारत हा शेतीप्रधान देश असून ग्रामीण भागांनी व्यापलेला आहे.भारतीय अर्थव्यवस्था ही आजही शेतीवरच आधारलेली आढळते.वाढत्या शहरीकरणाने ग्रामीण अर्थव्यवस्था नामशेष झाली. औद्योगिकीकरणातून शेती संस्कृतीशी निगडित अर्थसाक्षरता संपविण्यात आली. शहरीकरणाच्या नादात जमीन,वीज,पाण्याच्या अति वापरामुळे शेती उद्वस्त होवून शेतकरी वर्ग कमी होत गेला.बरेच शेतकरी शेतीपासून योग्य भाव मिळत नसल्या कारणाने शहरात स्थलातंरीत झालीत. लॉकडाउन मधे मात्र या वर्गाची कात्रीत सापडल्यासारखी गत झाली. देश स्वतंत्र झाला तेव्हा ८९ टक्के लोकसंख्या शेतीवर आधारीत होती. ५५ वर्षानतंर तिप्पट लोकसंख्या वाढली असली तरीही ६४टक्के जनता ही शेतीवरच अवलंबुन असल्याचे आढळते. एवढया मोठया प्रमाणात लोकसंख्येला अन्न पुरविणाऱ्या शेतीकरीता शासनाने पंचवार्षिक नियोजनानुसार अपेक्षित खर्च केला नसल्याचे आढळते.शेती संबंधीत लागणाऱ्या सोईसुविधा करीताची

गुतंवणूक दुर्लक्षिल्या गेली. बहुराष्ट्रिय कंपन्यांचा प्रवेश झाल्याने भारतीय शेती अमेरीका सारखे मोठे राष्ट्र कंत्राटी पध्दतीने शेती करीत असल्याने जगातल्या ८० टक्के धान्यबाजार या मोठ्या कंपन्यांच्या हातात आहेत. देशात शेतकी अनुदानावरील कपात करण्यात आल्याने भारतीय शेती अर्थव्यवस्था संकटात सापडल्याचे आढळते. शेतीव्यवस्था विस्कळीत झाली.परंतु देशात ये जा करणाऱ्या सुशिक्षितांनी मात्र ग्रामीण भागातील जनतेला न केलेल्या अपराधाची शिक्षा भोगायला लावली. बाजारसमित्या,मालवाहतुक बंद असल्यामुळे बाजारपेठांच्या अभावामुळे अपेक्षित भाव मिळाला नाही.१९९० नतंर लोककल्याणकारी व्यवस्थेला केंद्रस्थानी ठेवलेल्या व्यवस्थेला पुर्णपणे मोडीत काढले.त्यामुळे ग्रामीण अर्थव्यवस्था उदध्वस्त झाल्याचे आढळले.

तक्ता क्र. १ विकसित देशांतर्फे देण्यात येणारी अनुदाने

देशाची नावे एकुण कृषि उत्पन्नाच्या प्रमाणात टक्केवारी

देशाची नावे	एकुण कृषि उत्पन्नाच्या प्रमाणात टक्केवारी
जपान	७२.५
कोलंबिया	५४.०
द. कोरिया	६१.०
युरोप	३७.०
चीन	३४.०
अमेरिका	२९.०
भारत	०३.०

संदर्भ : ढवळे,अशोक,२००३ जागतिकिकरणाचा भारतीय शेतीला गळफास विद्यार्थी विशेषांक महाराष्ट्र राज्य समिती,पुणे,जाने.पे.नं.५१ ते ५७.

एकुण निव्वळ कर्जाच्या १८ टक्के रद्द करण्याची शिफारस केल्याने भारतीय शेती,शेतकरी,मजूर संकटात असल्याचे आढळते.जागतिकीकरणामुळे समस्या सुटण्याऐवजी वाढल्याचे लक्षात येत आहे. जागतिकीकरणामुळे भारतीय पीकरचनेत बदल झाल्याचे आढळते. पांरपांरीक शेतीऐवजी व्यापारी शेती केल्या जात असल्याने भविष्यात भारताला अन्नधान्याची आयात परदेशातून करण्याची समस्या निर्माण होईल अशी शक्यता वर्तवीली जात आहे.

२५ मार्च२०२० पासून लॉकडाउनच्या परिस्थितीमुळे सामान्य जनता हादरून गेले आहेत.कोरोनामुळे शेती व्यवसायावर मोठे संकट आल्याचे आढळते.टाळेबंदीमुळे पीक काढण्यास तयार असुनही मजुरा अभावी पीक काढणे अशक्य झाले.बाजारपेठा बंद असल्याने मालाला विकण्यास विलंब त्यामुळेअनेक संकटांना सामोरे जावे लागत आहे.पैश्याचा अभाव,अनेक लोक रोजगार गमावून बसले आहेत.रोजीवर जगणाऱ्यांना दोन वेळच्या जेवनासाठी हालअपेष्ठा सहन करावे लागले.

देशातील जवळपास ८५ टक्के शेतकरी हे अडीच हेक्टरपेक्षा कमी शेती असल्याने पुर्णपणे त्या शेतीवरच जीवन जगत असल्याने त्यांना कठिण समस्यांना सामोरे जावे लागले.तसेच निसर्गाशी संबंधीत विविध रोजगारापासून वंचित रहावे लागले व बरेच लोक जेवणाच्या अभावी मृत्युमुखी पडलेत. करोना झाल्याच्या भितीने बऱ्याच लोकांचा मृत्यु झाल्याचे आढळले. मासेमारी सारखे बरेच व्यवसाय बंदमुळे डबघाईस आले. लोक बेरोजगार झालेत. नगदी पीकाची शेती करणारे,नाशिवंत पीक घेणारे शेतकरी यांना बराच तोटा सहन करावा लागला.वाहतुकीच्या

अभावाने मजुर उपलब्ध होवू न शकले त्यामुळे पीकांचे नुकसान झाले. महात्मा गांधी राष्ट्रिय ग्रामिण रोजगार हमी योजनेअंतर्गत होणारी कामे ठप्प झाल्याने बेरोजगार झाले.सर्व नाशीवंत माल खराब होण्याच्या भितीने कमी भावात माल विकणे भाग पडले व शेतकऱ्यांना तोटा सहन करावा लागला.

मजूरवर्गाचा अभाव,पीक काढणाऱ्या यंत्राचा अभाव,मालवाहतूक बंद,नाशवंत मालाच्या खपाअभावी तोटा सहन करावा लागला.बाहेर निघण्याची परवानगी नसल्याने कमी भावात विक्री करून तोटा सहन करावा लागला.

आदिवासी समाज हा निसर्गवादी असल्याने पुर्णपणे वनोत्पादनावर आधारीत असल्याने वनउपज विकून त्यावर जीवन व्यथित करीत असल्याने स्थानिक बाजारपेठा व व्यापाऱ्यांच्या अभावी हालअपेष्ठा जास्त प्रमाणात सहन कराव्या लागल्या. बरेच उद्योधंदे बंद पडल्याने जनसामान्य विस्कळीत झाल्याचे आढळले.

संशोधनाचा उद्देश

१. कोरोना काळातील टाळेबंदीमुळे येणाऱ्या विविध समस्यांचे अध्ययन करणे.
२. कोरोना काळातील ग्रामिण भागातील समस्यांचे अध्ययन करणे.
३. कोरोणा काळातील येणाऱ्या समस्यांवर उपाय सुचविणे.

संशोधनाच्या उपकल्पना

१. कोरोना काळातील टाळेबंदीमुळे येणाऱ्या भविष्यातील समस्या दूर करण्याबाबतच्या तरदूतीचा अभाव याकरीता जनता व शासन जबाबदार आहे.
२. गरीब श्रीमंत यातील समानतेचा,संतुलनाचा अभाव कारणीभूत आहे.
३. विनोबा भावेंची भुदान चळवळ,त्यांच्या तत्वांचा अभाव,समाजातील विकृत मानसिकता कारणीभूत असल्याचे आढळते.

संशोधनाचे क्षेत्र व विश्व

सदर संशोधनाकरीता भंडारा,वर्धा या जिल्हयातील ग्रामिण भागाचा समावेश करण्यात आला.

नमुना निवड संभाव्यता नमुना निवडीतील नियमित प्रणालीचा उपयोग केला गेला.त्या विश्वातील ३० उत्तरदात्यांची निवड करण्यात आली.

तथ्य संकलन

संशोधनात प्राथमिक स्त्रोतातील ऑनलाईन प्रश्नावली अनुसूचीचा वापर केलेला आहे.द्वितीय स्त्रोताद्वारे विविध पुस्तके,मासिके,जर्नल,शासकीय अहवाल,इंटरनेट इ.चा समावेश करण्यात आला.

१. सिहांवलोकन : एम.एस.स्वामिनाथन रिसर्च फाउंडेशन या संस्थेने संकटात सापडलेल्या शेतकऱ्यांना तंत्रज्ञानाच्या मदतीने मदत केली. लागवडीबाबत,विक्रीबाबत मार्गदर्शन करण्याचे कार्य केले.
२. पी.एम.किसान निधी ६०००रूवरून १५,००० वाढवावा लागला.
३. श्रीजीत मीश्रा,इंदिरा गांधी इंन्स्टीट्युट ऑफ डेव्हलपमेंट रिसर्च,मुंबई यांनी २००६ मधे महाराष्ट्रातील शेतकऱ्यांच्या आत्महत्यांचे अध्ययन केले असता असे निदर्शनात आले की,५० टक्के महाराष्ट्रातील ग्रामीण घरातील लोकं कर्जबाजारी असल्याचे आढळले.तसेच इतर मागासवर्गीय जातीमधे आत्महत्येचे प्रमाण जास्त असल्याचे आढळले.
४. १९९१ साली देशावर मोठ्या प्रमाणात आर्थिक मंदीचा काळ आला होता. परंतु अशया प्रकारे आर्थिक व्यवस्था विस्कळीत झालेली हे प्रथमच पाहावयास मिळाले.

सारणी क्र.१ शेतकऱ्याकडील शेती दर्शक सारणी

अ. क्र	शेतीचे स्वरूप	वांरवांरीता	टक्केवारी

१	१ एकर	१०	४०
२	२ एकर	०६	२४
३	३ एकर	०४	१६
४	५ एकर	०४	१६
५	६ ते १०	..	..
६	१० पेक्षा जास्त	०१	४
	एकुण	२५	१००

ग्रामीण भागातील १ ते ५ एकर शेती करणाऱ्या उत्तरदात्यांचे प्रमाण हे ९६ टक्के आढळले,यावरून असा निष्कर्ष निघतो की,कमी शेती असणारे शेतकरी हे जास्त आढळले.

२. करोना काळात शेतीकामा करीता मजूर मिळणेबाबत समस्या दर्शक सारणी

अ. क्र	करोना काळात शेतीकामाकरीता मजुर मिळणेबाबत समस्या दर्शक	वांरवारीता	टक्केवारी
१	हो	२०	८०
२	नाही	०५	२०
	एकुण	२५	१००

वरील सारणी वरून असे निदर्शनात येते की,करोना काळात टाळेबंदीमुळे शेतात काम करण्यास मजुर मिळण्यास समस्या आलेल्या उत्तरदात्यांचे ८० टक्के हे प्रमाण जास्त असल्याचे आढळले.शेतकरी कठीण समस्येला तोंड देत असल्याचे निदर्शनात आले.

३.करोना काळात बाजारपेठेबाबत समस्या दर्शक सारणी

अ. क्र	करोना काळात बाजारपेठेबाबत समस्या दर्शक सारणी	वांरवारीता	टक्केवारी
१	हो	२२	८८
२	नाही	०३	१२
	एकुण	२५	१००

उपरोक्त सारणी वरून असे निदर्शनात येते की,८८ टक्के शेतकऱ्यांना बाजारपेठे बाबतच्या समस्यांना सामोरे जावे लागले.

४.करोना काळातील शेतीतील नफा,तोटा दर्शक सारणी

अ. क्र	करोना काळातील शेतीतील नफा,तोटा दर्शक सारणी	वांरवांरीता	टक्केवारी
१	नफा	०२	०८
२	तोटा	२३	९२
	एकुण	२५	१००

वरील सारणी वरून असे निदर्शनात येते की, करोना काळात तोटा सहन करावा लागला असे मत दर्शविणारे जास्त शेतकरी आढळले.

५. करोनाकाळात शेतकरी वर्गाला आलेल्या समस्यांची माहिती दर्शक सारणी

अ. क्र	करोना काळातील शेतीतील समस्या दर्शक सारणी	वांरवांरीता	टक्केवारी
१	मजूर न मिळणे	०७	२८
२	पैश्याबाबत अडचण	११	४४
३	वाहतुक समस्या	०४	१६
४	शेतीची यंत्रसामुग्री	०३	१६
	एकुण	२५	१००

वरील सारणी वरून असे निदर्शनात येते की,सर्वात जास्त शेतकरी वर्गाला जास्त पैश्याबाबत समस्या आल्याचे निदर्शनात आले.

६. करोना काळात आर्थिक टंचाई दर्शक सारणी

अ. क्र	करोना काळातील	वांरवांरीता	टक्केवारी

	आर्थिक टंचाई समस्या दर्शक सारणी		
१	होय	२२	८८
२	नाही	03	१२
	एकुण	२५	१००

वरील सारणी वरून असा निष्कर्ष निघतो की ८८ टक्के शेती करणाऱ्यांना आर्थिक टंचाईचा सामना करावा लागला.

७. करोना काळात शेती करणाऱ्यांना मानसिक ताण,आर्थिक ताण दर्शविणारी सारणी

अ.क्र	करोना काळातील आर्थिक टंचाई,मानसिक ताण समस्या दर्शक सारणी	वारंवारीता	टक्केवारी
१	जीवन जगणे कठिण वाटणे	२५	१००
२	आर्थिक नुकसाण होण्याचा ताण	२०	८०
3	दोन वेळच्या जेवनाची बिकट परीस्थिती	१६	६४
४	करोना काळात शेतीच्या मिळकतीमुळे असमाधानी असणारे प्रमाण	१६	६४

वरील सारणी वरून असे निदर्शनात येते की शेतकरी हा मानसिक,आर्थिक,भावनिक,सामाजिक दृष्टिकोणातुन हतास झालेला आढळला. अनेक समस्यांनी ग्रस्त ग्रामीण भागातील जनता आढळली.

उपाययोजना :

१. समाजातील गरीब श्रीमंत यातील निर्माण झालेली दरी दुर करण्याच्या उद्देशाने समाज,घर व शिक्षण व्यवस्थांनी महत्वपुर्ण भुमिका बजावणे गरजेचे आहे.

२. नैतिक मुल्यांची जोपासना होणे गरजेचे आहे.

३. अमाप संपत्तीचा एकाचकडे संग्रह होणार नाही अशी तरतुदीची अमंलबजावणी होणे गरजेचे आहे.

४. शेतकऱ्याच्या श्रमाची सर्व जनतेला जाणिव करून देणे गरजेचे आहे.

५. साधी राहणी व उच्च विचारसरणीचे लहानपणापासूनच योग्य संस्कार होणे गरजेचे आहे.

६. "एकमेका सहाय्य करू, अवघे धरू सुपंथ" या संत तुकाराम महाराजांच्या वचनाप्रमाणे जीवन जगण्याचे संस्कार होणे अति आवश्यक आहे.

७. देश हिताचे संरक्षण होणे गरजेचे आहे.

निष्कर्ष :

१. मानवी जीवनाच्या प्राथमिक गरजा अन्न,वस्त्र व निवारा या आहेत.या मुलभुत गरजा पुर्ण करण्याच्या उद्देशाने सरकारने सोयीसुविधा,योजना आखणे गरजेचे असूनही याकडे दुर्लक्ष होत असल्याचे आढळले.

२. भारतीय अर्थव्यवस्थेचा कणा शेतकरी असून त्यांच्या समस्यांना प्राधान्य देवून सोडविण्यास प्रयत्न होणे गरजेचे असूनही त्यांच्याकडे दुर्लक्ष होत असल्याचे आढळले.

३. शेतकरी वर्गाचे श्रम लक्षात घेवून त्याचा योग्य मोबदला मिळत नसल्याचे आढळले.

४. व्यापाऱ्याच्या मध्यस्थीमुळे शेतकऱ्याची आर्थिक कुचंबना होत असल्याचे आढळले.

I J R S S I S, Spl Issue (IV), March-2022 :276-280
A Double-Blind Peer Reviewed Journal
OPEN ACCES
e-ISSN 2347 – 8268 & 2347-8209 (P)
Original Article

५. शेतकऱ्यांच्या समस्यांना प्राधान्य दिल्या जात नसल्याचे आढळले.
६. श्रीमंत अधिक श्रीमंत व गरीब अधिक गरीब होत असल्याचे आढळले.
७. श्रीमंत वर्गाने स्वतःहून गरीबांच्या समस्या सोडविण्यास मदत करणाऱ्यांचा अभाव आढळला.

सुचना व शिफारशी

१. शेतकरी वर्ग दिवसेंदिवस कमी होत असल्याचे आढळले,लोकसंख्यांच्या तुलनेत उत्पादन कमी झाल्यास देशावर भुकमारीची समस्या उदभवण्याची शक्यता वर्तविली जात असल्याने या वर्गाला जास्तीत जास्त प्रोत्साहित करणे गरजेचे आहे.
२. शेतकरी हा अन्नदाता असल्याने त्यांच्या श्रमाला योग्य भाव मिळण्याच्या उद्देशाने पीकाला योग्य भाव नेमुण देणे गरजेचे आहे.
३. व्यापाऱ्यांची मध्यस्थांची भुमिका वगळुन शासनाद्वारे मालाची खरेदी व विक्री केल्या गेल्यास शेतकऱ्यांची पिळवणूक थांबवता येवू शकेल.
४. शेतकरी वर्गाला लागणाऱ्या साधनांकरीता कर्ज सुविधांच्या योजना अधिक प्रमाणात राबविण्यात याव्यात.
५. शेतकरी वर्गाला थेट ग्राहकापर्यंत माल पुरविण्याकरीता विविध योजना राबविण्यात याव्या.
६. शेतकरी हा अन्नदाता असल्याने त्यालाच उपासमार सहन करावी लागणार नाही या दृष्टिकोणातून कायदयांची अंमलबजावणी होणे गरजेचे आहे.
७. शेतकरी वर्गाच्या कुटुंबांना संरक्षण मिळण्याच्या उद्देशाने विविध योजनांचे नियोजन होणे गरजेचे आहे.

संदर्भ :

जागतिकीकरणाची शेतीसमोरील आव्हाने प्रा. कराडे,सुजाता,डायमंडपब्लिकेशन्स ,शनिवारपेठ,पुणे,प्रथम आवृत्ती,१४ जानेवारी,२००८,पे.नं.९८

जागतिकीकरण व अन्नधान्य उत्पादन, प्रा. जाधव,प्रविण,डायमंडपब्लिकेशन्स, शनिवारपेठ,पुणे,प्रथम आवृत्ती,१४ जानेवारी,२००८,पे.नं.१०५

जागतिकीकरण आणि शेतकऱ्यांच्या आत्महत्या,प्रा. बनसोडे,प्रशांत,सुजाता,डायमंडपब्लिकेशन्स,शनिवारपेठ,पुणे,प्रथमआवृत्ती,१४ जानेवारी,२००८,पे.नं. ९८,१११

जागतिकीकरण आणि वित्त बाजारातील धोकादायक अस्थिरता,ॲड. अभ्यंकर,अजित,डायमंडपब्लिकेशन्स,शनिवारपेठ,पुणे,प्रथम आवृत्ती,१४ जानेवारी,२००८,पे.नं. २१८

वतविदसपदमण्वतहएत्ण्ट ठींअंदपएकजण्२३६०४६२०२०